

УДК 930.253:94(477):355.425]«1941/1944»

О. В. ВЕРБОВИЙ, С. І. ВЛАСЕНКО\*

**ФОНД 1-ї УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТИЗАНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ  
ІМ. ДВІЧІ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ С. А. КОВПАКА  
(СУМСЬКЕ ПАРТИЗАНСЬКЕ З'ЄДНАННЯ) ЦДАГО УКРАЇНИ  
ЯК КОМПЛЕКС ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО  
РУХУ ОПОРУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Охарактеризовано комплекс документальних джерел фонду 1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання), що зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Проаналізовано, систематизовано та описано за видовим складом документи, розкрито їх інформаційне наповнення.

**Ключові слова:** Друга світова війна; партизанський рух опору; Сумське партизанське з'єднання; документальне джерело; архівний документ.

Партизанський рух опору на території України в період Другої світової війни є досить актуальною темою дослідження в сучасній історіографії. Попри велику кількість праць з означеної тематики радянського періоду, в сучасній вітчизняній історичній науці продовжує існувати інтерес до окремих питань партизанського руху опору, піднімаються малодосліджені аспекти зазначеної проблеми, застосовуються нові підходи до їх вивчення, залучаються нові джерела тощо<sup>1</sup>.

І, безсумнівно, базовими для всебічного та об'єктивного вивчення цього питання залишаються документальні джерела. Їх основний комплекс зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Це – документи Українського штабу партизанського руху (Ф. № 62) та партизанських з'єднань, дивізій, бригад і окремих загонів (фонди №№ 63–86, 88–130, 133, 160, 259–262)<sup>2</sup>.

Основний масив документів 1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (серпень 1941 р. – лютий 1942 р. – Путивльський партизанський загін, серпень 1942 р. – сі-

\* *Вербовий Олексій Вікторович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

*Власенко Світлана Іванівна* – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

чень 1944 рр. – Сумське партизанське з'єднання) зосереджений у фонді № 63. Це, у порівнянні з іншими фондами партизанських формувань, найбільший за кількістю справ і, відповідно, за кількістю документів фонд. Усього в ньому налічується 256 справ, хронологічні межі документів яких охоплюють період з липня 1941 р. до березня 1945 р. Ці документи стали основною джерельною базою досліджень з історії партизанського руху опору загалом та Сумського партизанського з'єднання (1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака) зокрема<sup>3</sup>. Також частина з них опублікована в тематичних збірниках і добірках документів<sup>4</sup>.

У фонді 1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (далі вживатиметься назва цієї партизанської бойової одиниці періоду з серпня 1942 р. до січня 1944 р. – Сумське партизанське з'єднання) зосереджені документи, що стосуються питань створення з'єднання та становлення його як бойової одиниці, структури та особового складу, бойової, диверсійної та розвідувальної діяльності, матеріально-технічного забезпечення тощо. Вони представлені наказами з основної діяльності та особового складу по з'єднанню та його загонах (полках); вхідними та вихідними радіограмами і шифрограмами; листуванням з Українським штабом партизанського руху та партизанськими формуваннями з питань координації проведення бойових дій, диверсійних операцій та здобуття розвідувальних даних, забезпечення з'єднання озброєнням та боеприпасами, нагородження партизанів тощо; звітами командування з'єднання та звітами, рапортами, донесеннями окремих загонів про бойову, диверсійну, розвідувальну, політико-масову роботу, матеріально-технічне забезпечення, відправлення поранених у тил та з інших питань; стройовими записками про бойовий і кількісний склад з'єднання та його загонів; списками особового складу з'єднання та окремих загонів; щоденниковими записками командирів та рядових бійців з'єднання тощо.

Найбільш інформативними серед усього масиву документів з'єднання (дивізії) є накази та розпорядження з основної діяльності та особового складу. Вони охоплюють період від 22 вересня 1941 р. до 8 листопада 1944 р. і стосуються всіх аспектів життя з'єднання. Накази та розпорядження по з'єднанню (дивізії) збереглися в повному обсязі – у фонді їх декілька примірників (рукописні та машинописні, оригінали та засвідчені копії), деякі мають кілька редакцій, частина зосереджена серед документів окремих загонів<sup>5</sup>. За наказами можна відстежити еволюцію в організаційній структурі партизанського формування, зокрема, в період з 22 вересня 1941 р. до 1 лютого 1942 р. воно мало назву Путивльський партизанський загін (накази №№ 1–70), з 4 лютого до 16 серпня 1942 р. – Путивльський об'єднаний партизанський загін (накази №№ 71–163), від 20 серпня до 25 жовтня 1942 р. – Група

партизанських загонів Сумської області (накази №№ 165–193, в наказі № 164 від 20 серпня – Об'єднана група партизанських загонів Сумської області). Перед виходом у рейд на Правобережну Україну, відповідно до наказу № 190 від 23 жовтня 1942 р., з'єднання почало називатися «військова частина № 00105», а його загоони – батальйонами. Як зазначалося у наказі, таке рішення було викликане тим, що «під час минулих маршів і рейдів бійці оперативних груп і партизанських загонів називали загоони по їх районному поділі, називаючи прізвища командирів, комісарів і командного складу загону, тим самим полегшили ворогу ведення розвідки та вивчення структури, озброєння та особового складу наших партизанських загонів, а також їх бойові характеристики»<sup>6</sup>. Номер 00105 використовувався в період з 7 листопада 1942 р. до 31 травня 1943 р., а потім був замінений на № 00117 (значиться в наказах від 14, 20, 26, 31 травня, 3 червня 1943 р. до 21 лютого 1944 р.). 22 лютого 1944 р. Сумське партизанське з'єднання було перейменовано в 1-у Українську партизанську дивізію ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака і ця назва використовувалася у наказах за період з 23 лютого до 8 листопада 1944 р., періодично чергуючись із номером військової частини 00120. Останній наказ по 1-й Українській партизанській дивізії за № 638 датується 8 листопада 1944 р.

Крім того, у фонді зберігаються накази окремих загонів (батальйонів) з'єднання, а від січня 1944 р. – полків дивізії. Після об'єднання в Спадщанському лісі партизанських загонів під командуванням С. А. Ковпака та С. В. Руднева в єдиний Путивльський партизанський загін (перший наказ по загону датується 22 вересня 1941 р.), до нього поступово приєднувалися партизанські загоони інших районів Сумської області. Як наслідок, уже в лютому 1942 р. до складу Путивльського партизанського об'єднаного загону під командуванням командира С. А. Ковпака, комісара С. В. Руднева та начальника штабу Г. Я. Базими входило 7 партизанських загонів: Путивльський (командир С. А. Ковпак), 1-й Глухівський (командир П. Л. Кульбака), 2-й Глухівський (командири І. С. Чайка, І. В. Чубун), Шалигінський (командир А. Я. Саганюк), Шалигінський ім. В. І. Леніна (командир М. І. Ганзін), Кролевецький (командир В. М. Кудрявський), Конотопський (командир В. П. Кочемазов). Перед виходом у рейд на Правобережну Україну в жовтні 1942 р. у Сумському партизанському з'єднанні нараховувалося 5 загонів, реорганізованих потім у батальйони. Після повернення з Карпатського рейду в жовтні 1943 р. до з'єднання був приєднаний Олевський партизанський загін Житомирської області під командуванням К. Л. Федчука. Після переформування з'єднання в 1-у Українську партизанську дивізію ім. С. А. Ковпака у лютому 1944 р. під командуванням командира П. П. Вершигори, комісара М. О. Москаленка та начальника штабу В. О. Войцеховича, до її складу входило 3 стрілецьких

полки (1-й полк ім. С. В. Руднева під командуванням Д. І. Бакрадзе, 2-й полк під командуванням П. Л. Кульбаки, 3-й полк під командуванням П. Є. Брайка), а також окремих кавалерійський дивізіон, окрема рота пішої розвідки, мінерна рота, артилерійська батарея<sup>7</sup>.

Отже, у фонді з'єднання (дивізії) наявні накази та розпорядження по окремих його бойових одиницях: 1-му полку ім. С. В. Руднева (колишній Путивльський загін) за період від 7 березня до 6 листопада 1944 р., Глухівському загону (2-й полк) за період з 27 серпня 1941 р. до 2 листопада 1944 р., Шалигінському загону (3-й полк) за період з 27 серпня 1942 р. до 25 жовтня 1944 р., Конотопському загону за період з 31 березня до 14 листопада 1942 р., Кролевецькому загону за період 25 травня 1942 р. до 4 вересня 1943 р., Олевському загону за період з 6 лютого 1943 р. до 19 січня 1944 р., окремого кавалерійському дивізіону за період з 28 лютого до 22 жовтня 1944 р.<sup>8</sup>

Суттєвим інформаційним доповненням до наказів є вихідні та вхідні радіограми з'єднання (дивізії), Українського штабу партизанського руху, Центрального комітету КП(б)У. Це – особливий вид документів, що складається із оперативних даних про бойову, диверсійну, розвідувальну діяльність з'єднання (дивізії), його матеріально-технічне забезпечення тощо. Аналіз радіограм свідчить, що у Ф. № 63 вони відклалися частково<sup>9</sup>. Повний обсяг листування командування з'єднання з керівництвом українських партизанів зберігається у фонді Українського штабу партизанського руху.

Не менш важливим джерелом інформації, яка відігравала велику роль у керівній діяльності Українського штабу партизанського руху під час розроблення подальших планів боротьби партизанів у німецькому тилу, а також у ході військових операцій Червоної армії, були розвідувальні дані, здобуті Сумським партизанським з'єднанням. У фонді зберігаються розвідувальні донесення та спеціальні повідомлення командування партизанських загонів (полків), окремих партизанських груп, що направлялися до штабу з'єднання (дивізії), починаючи з лютого 1942 р. й закінчуючи жовтнем 1944 р. Також у фонді зберігаються розвідзведення по Сумському партизанському з'єднанню та інших з'єднаннях, з якими у своїй діяльності перетиналися партизани-ковпаківці (з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів під командуванням М. І. Наумова, Житомирське партизанське з'єднання під командуванням О. М. Сабурова, Житомирське партизанське з'єднання ім. М. О. Щорса під командуванням С. Ф. Малікова, окремі партизанські загопи Брянської та Орловської областей) за березень 1942 р – листопад 1943 р.<sup>10</sup>

Крім того, інформація про діяльність Сумського партизанського з'єднання міститься в доповідних записках, донесеннях, повідомленнях, листах командування, направлених у ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У,

Центральний та Український штаби партизанського руху, а також у партизанські з'єднання та загони України, Білорусії, Росії, військові частини Червоної армії<sup>11</sup>. У них йшлося про проведення бойових та диверсійних операцій, координацію спільних бойових дій; постачання з'єднання (дивізії) озброєнням, боєприпасами, медикаментами, радіозв'язком; нагородження бійців та командирів, присвоєння їм чергових військових звань; передислокацію загонів та про інші питання.

Узагальнюючі дані про бойову діяльність з'єднання, особовий склад, озброєння загонів, проведення рейдів тощо зосереджені в звітах командування з'єднання (дивізії), що направлялися в Український штаб партизанського руху та ЦК КП(б)У, а також у рапортах, донесеннях, звітах, бойових записках окремих партизанських загонів та полків у штаб з'єднання (дивізії)<sup>12</sup>.

За цими документами можна простежити результати бойової та диверсійної діяльності партизанів, встановити бойовий та особовий склад з'єднання (дивізії), проаналізувати динаміку його кількісних та якісних змін. Наприклад, виходячи із звітних даних, встановлюємо чисельність у з'єднанні партизанів: станом на 1 лютого 1943 р. їх нараховувалось 1 тис. 562 чол., на 1 квітня – 1 тис. 828 чол., на 1 травня – 1 тис. 780 чол., на 1 червня – 1 тис. 928 чол., на 1 жовтня – 944 чол., на 1 грудня – 1 тис. 362 чол.<sup>13</sup>

Надзвичайно цінним джерелом для вивчення кількісного та бойового складу Сумського партизанського з'єднання є узагальнені дані, таблиці, стройові записки як по з'єднанню загалом, так і по його загонах, батальйонах, полках, ротах, групах<sup>14</sup>. У них міститься інформація про кількість партизанів у різні періоди діяльності з'єднання, у т. ч. й у розрізі за національністю, партійністю, статтю; озброєння, наявність боєприпасів, матеріальне забезпечення; людські та матеріальні втрати тощо.

Не менш важливими є документи з біографічними даними партизанів з'єднання; списки особового складу, списки представлених до нагородження, загиблих, зниклих безвісти та поранених, а також особові листи з обліку кадрів, нагородні та атестаційні листи, характеристики та автобіографії<sup>15</sup>. У них містяться досить повні свідчення особового характеру: прізвище, ім'я, по батькові, рік та місце народження, національність, партійність, освіта, військове звання, місце роботи до вступу в партизанський загін, час вступу в загін, займана посада в ньому, переміщення по службі, нагороди, склад сім'ї та місце її проживання, дата та місце загибелі тощо.

Додатковим джерелом із вивчення діяльності Сумського партизанського з'єднання є щоденникові записи командирів та рядових бійців, написані безпосередньо під час перебування в німецькому тилу. Серед них – записні книжки командира з'єднання С. А. Ковпака та помічни-

ка начальника штабу Путивльського загону П. Є. Брайка, щоденники комісара з'єднання С. В. Руднева, командира Шалигінського загону Ф. Д. Матющенка, рядових партизанів<sup>16</sup>. Крім того, під час дослідження історії Сумського партизанського з'єднання слід враховувати не менш важливе джерело – стенограми бесід із бійцями і командирами з'єднання, серед яких: начальник штабу з'єднання Г. Я. Базима, командир 1-го Глухівського загону, пізніше – 2-го полку П. Л. Кульбака та начальник штабу Кролевецького загону, пізніше – командир 3-го полку П. О. Брайко та ін.<sup>17</sup>

Таким чином, вивчення документів Ф. № 63 «1-а Українська партизанська дивізія ім. двічі Радянського Союзу С. А. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання)», що зберігається в ЦДАГО України, дозволяє зробити висновки про їх різноплановість і різноманітність за видовим складом та інформаційним наповненням. У фонді зосереджені цінні документальні джерела про діяльність Сумського партизанського з'єднання на окупованій території України, Білорусії, Росії, Польщі. Серед усього масиву джерел у повному обсязі відклалися накази з основної діяльності та особового складу по з'єднанню (дивізії), а також частково накази по окремих партизанських загонах (полках); частина вхідних та вихідних радіограм; звіти, рапорти, донесення й інші інформаційні документи про бойову, диверсійну, розвідувальну, політико-масову діяльність з'єднання (дивізії) та окремих партизанських загонів. Вони є невід'ємною складовою джерельної бази з вивчення історії партизанського руху опору в роки Другої світової війни.

---

<sup>1</sup> Чайковський А. С. Невідома війна (Партизанський рух в Україні 1941–1945 рр. Мовою документів, очима історика). Київ, 1994. 255 с.; Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ, 1999. С. 256–272; Лисенко О. Є. Джерелознавчі аспекти дослідження історії партизанського руху в Україні 1941–1944 рр. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2001. № 7. С. 79–93; Кентій А. В., Лозицький В. С. Війна без пощади і милосердя: Партизанський рух в тилу вермахту в Україні. 1941–1944 рр. Київ, 2005. 408 с.; Дученко Ю. М. Розвиток форм і способів антифашистської боротьби на території України в роки Другої світової війни (1941–1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Дученко Юрій Миколайович; Черкаський державний технологічний університет. 2009. 176 с.; Вронська Т. В. Специфічні форми і методи боротьби радянських партизанів на території окупованої України // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. праць. Київ, 2010. Вип. 13. С. 185–201; Кентій А., Лозицький В. Радянські партизани 1941–1944: світло й тіні / А. Кентій, В. Лозицький. Київ, 2010. 80 с.; Патрляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин, 2010. С. 219–299; Денисенко Г. Увічнення партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 рр. в пам'ятках // Краєзнавство. 2011. № 4. С. 136–

142; *Кентій А. В., Лозицький В. С.* Боротьба в тилу нацистських окупантів в Україні: радянські партизани у 1941–1944 рр. // *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси.* Кн. 1–ша. Київ, 2011. С. 512–541; *Лозицький В. С.* До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // *Український історичний журнал.* 2011. № 6. С. 152–171; *Власенко С. І.* Степовий рейд з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів (за документами ЦДАГО України) // *Сумський історико-архівний журнал.* 2014. № XXII. С. 79–88; *Власенко С. І.* Радянський партизанський рух опору в період звільнення території України та країн Центральної і Південно-Східної Європи (1943–1945 рр.) // *Архіви України.* 2015. № 3. С. 69–79; *Капась І. А.* Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимізація, меморіалізація (1941–1953 рр.) : монографія. Київ, 2016. 208 с. та ін.

<sup>2</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України. Путівник / Державний комітет архівів України, ЦДАГО України. Київ, 2001. С. 161–232.

<sup>3</sup> *Слинько І. І.* З'єднання партизанських загонів Сумської області під командуванням С. А. Ковпака (перший рік боротьби) : дис. ... канд. іст. наук / Слинько Іван Іванович. Київ, 1948. 325 с.; *Берлінський Д. Ю.* Партизанський рух в північній частині Сумської області і суміжних з нею районів Орловської області в 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук / Берлінський Давид Юдкович. Київ, 1949. 319 с.; *Кентій А. В.* Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака 1943 р. // *Енциклопедія історії України: У 10-ти т. / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. Т. 4.* Київ, 2007. С. 122–124; *Дахненко М. В.* Сумське партизанське з'єднання Сидора Ковпака (1941–1942 рр.) // *Науковий історико-філософський журнал «Університет».* Київ, 2011. № 2. С. 98–107; *Його ж.* Бойова діяльність Сумського партизанського з'єднання під час Карпатського рейду (1943 р.) // *Часопис української історії.* Київ, 2011. Вип. 21. С. 27–32; *Власенко С. І.* Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака: огляд документів фонду ЦДАГО України // *Український історичний журнал.* 2014. № 5. С. 163–173 та ін.

<sup>4</sup> *Руднев С. В.* Щоденник про Карпатський рейд. 2-е вид. Київ, 1949. 76 с.; Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень–вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів / упорядн.: А. В. Кентій, В. С. Лозицький. Київ, 2005. 304 с.; *Кентій А. В.* Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака у світлі архівних документів (за фондами ЦДАГО України) // *Історичний журнал.* 2005. № 2. С. 87–95; *Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / ЦГАОО Украины; редкол.: В. Лозицкий, А. Лысенко, В. Кучер; авт.-сост.: А. Гогун, А. Кентий.* Киев, 2006. С. 158–160, 175–177, 186, 208, 349–352; *Партизанская война на Украине: Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / кол. составит. : О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий (рук.).* Москва, 2010. С. 78–130; *Власенко С. І.* Документальні свідчення про С. В. Рудневу – видатного діяча партизанського руху в період Великої Вітчизняної війни // *Архіви України.* 2014. № 1. С. 112–120.

<sup>5</sup> ЦДАГО України( Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 63. Оп. 1. Спр. 8–30, 163, 164, 188, 189, 217, 218, 235, 244, 250.

<sup>6</sup> Там само. Спр. 8. Арк. 298–299.

<sup>7</sup> Україна партизанська. 1941–1945 рр. Партизанські формування та органи керівництва ними: науково-довідкове видання / ЦДАГО України. Київ, 2001. С. 49–50.

<sup>8</sup> ЦДАГО України. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 166–168, 190–194, 219–221, 236, 241, 245–246, 251.

<sup>9</sup> Там само. Спр. 31–40.

<sup>10</sup> Там само. Спр. 54–70.

<sup>11</sup> Там само. Спр. 41, 43–45.

<sup>12</sup> Там само. Спр. 1–6, 42, 47–53, 71–80, 171, 177, 198–203, 222, 223, 234, 237, 241, 247, 252–254.

<sup>13</sup> Там само. Спр. 1. Арк. 83, 84, 85, 87, 89, 90.

<sup>14</sup> Там само. Спр. 101–105, 180, 181, 206–208, 225, 238.

<sup>15</sup> Там само. Спр. 114–131, 134–147, 182–186, 210–215, 228–233, 239, 242, 248, 256.

<sup>16</sup> Там само. Спр. 83–86.

<sup>17</sup> Там само. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 47–52, 57.

The article describes the complex of documentary sources of the fond of the 1st Ukrainian Partisan Division of twice the Hero of the Soviet Union S. Kovyak (Sumy partisan union), which is keeping in the Central State Archives of Public Associations of Ukraine. The documents are analyzed, systematized and described according to the species composition, their information content is disclosed.

**Key words:** The Second World War; partisan movement of resistance; Sumy partisan union; documentary source; archival document.